

Egy óbabiloni gyógyászati recept elemzése

Előszó

A MEZOPOTÁMIAI ORVOSI SZÖVEGEK mind időben, mind térben meglehetősen szétszórta. A legkorábbiak az i. e. 3. évezred végéről származnak. Ez két Nippurból előkerült, sumer nyelvű szöveget jelent, amelyek a III. uri dinasztia korára (kb. i. e. 2100) datálhatóak.¹ Óbabiloni korú táblákból jelenleg kilencet ismerünk,² melyek Nippurból, Tell Haddadból és Babilonból kerültek elő. Középasszír időszakban íródott orvosi táblák mind az aššuri mind a nimrudi királyi levéltárak anyagából előkerültek.³ Középbabilóni táblákat Nippurból, Babilonból, azok helyi másolatait a hettita főváros királyi levéltárából⁴ és Emárból⁵ ismerünk. Az újasszír időszakból származó orvosi táblák kisebbik része Aššurból,⁶ a döntő többsége Ninivéből⁷ került elő. Az újbabiloni és későkori szövegek Szultántepében,⁸ Babilonban,⁹ Nippurban,¹⁰ Szipparban¹¹ és Urukban¹² kerültek elő. Egyes lelőhelyeken különböző időszakokból származó táblákat is találtak, így például az aššuri anyagban középasszír és újasszír táblák egyaránt találhatóak. Ennek oka, hogy a régebbi táblákat továbbra is másolták, így sokszor a jelformák alapján datálják a szöveget.

Az ékírásos szövegkorpuszban külön csoportot alkotnak az orvosi szövegek. Ezt a szövegcsoporthoz az úgynevezett „tudományos szövegek” köréhez sorolják. Az orvosi szövegeket általában a következő típusokra osztják fel: farmakológiai listák, diagnosztikai ómenek, gyógyászati szövegek és az ezekhez kapcsolódó kommentárok.

¹ CIVIL – BIGGS, 1960.; CIVIL, 1961.

² BAM Nr. 393.; 394.; TLB II. Nr. 21. Tf. 24.; UM 2\2., Nr. 104., YOS 11, Nr. 28., 29., H 170, U 16856., IM 85.56.847. Vö. GOLTZ, 1974. 2:7., POWELL, 1983. 57:34., WASSERMAN, 1996. 4.

³ KINNIER WILSON, 1956b. 130–146., KINNIER WILSON, 1957. 40–49.; LAMBERT, 1969. 28–39.

⁴ KUB 37, 1–35, GERNOT, 1994.

⁵ ARNAULD, 1982. 225.

⁶ KAR, LKA, BAM I., II., III., IV.

⁷ KMI, AMT, AGM 14. (1922) 26–78., BAM V., VI.

⁸ STT I. Nr. 57, 58, 90–111.

⁹ BAM IV. 379–386.

¹⁰ BAM IV. 393–399., illetve ELLIS, 1979. 216–231., Nr. 10., 11.

¹¹ BAM IV. 400., 401.

¹² SPTU I. és KÖCHER, 1978.; SPTU IV Nr. 152–155.; KÖCHER, 1995.

Az óbabiloni receptek

Jelenleg nyolc receptet és egy diagnosztikai ómeneket tartalmazó táblát sorolnak az óbabiloni időszakhoz. Ez a szám azonban változhat, hiszen egyrészt új szövegek is előkerülhetnek, másrészt az 1. évezredi szövegek jó részét régebbi táblákról másolták, így a már közölt szövegek alaposabb vizsgálata új eredményeket hozhat.¹³ Egy újasszír aššuri szöveg tanúsága szerint az írnök egy Hammurabi palotájából származó szöveget másolt.¹⁴ Egy másik aššuri, szembetegségeket tárgyaló táblán pedig az egyik paragrafus a következő szavakkal zárul: „*te-qit inē (i g i - m i n - m e š) šá ħa-am-mu-ra-bi lat-ku*” (kenőcs, amely Hammurabi szemére bevált).¹⁵ Ugyanez a formula megismétlődik egy későkori uruki táblán is.¹⁶ Az említett uralkodó minden valószínűség szerint az óbabilóni korban Babilon városában uralkodó, majd birodalmat alapító Hammurabi. A formula – más nevekkkel is – az újasszír időszaktól használatos egy-egy recept leírása után. A célja nyilvánvalóan a gyógykészítmény hatásosságának hangsúlyozása. Bár az általunk ismert óbabiloni receptek nem tartalmaznak ilyen formulát, az újasszír írnök valószínűleg egy óbabiloni receptet illesztett be a szembetegségekkel foglalkozó receptsorozatba.

Az óbabilóni receptek sajátosságai

Az i. e. 1. évezredi orvosi szövegeket úgynevezett „sorozatokba” rendezték. A diagnosztikai ómenek esetében az egyes testrészekre vonatkozóan alakultak ki sorozatok, a gyógyászati szövegek tekintetében pedig az egyes betegségekre vonatkozó kezeléseket gyűjtötték össze. A receptek sorozatainak kialakulása jelen ismereteink alapján a középasszír kor tábláin ragadható meg, mivel ezen gyógyászati szövegek többsége szerepel az újasszír kori ninivei könyvtár orvosi sorozatai közt is. Az eddig megismert óbabiloni receptek azonban nem alkotnak sorozatot, hanem az egyes táblákon különböző betegségek kezelését, vagy az egész táblán csupán egyféle betegség kezelését tárgyalják. A betegségek közt mind „szomatikus”, mind pedig „mágikus” betegségek szerepelnek. Bár az eddig ismertté vált óbabiloni receptek egyike sem tartalmaz ráolvasásokat, egy Tell Haddadban előkerült óbabiloni gyógyászati szövegben a beteg-

¹³ RITTER – KINNIER WILSON, 1980. 27.

¹⁴ BAM 322. 1–29.

¹⁵ BAM 159. IV. 22.

¹⁶ SPTU II, Nr. 50:12–13.

ségek gyógyhatású anyagokkal történő kezelése mellett minden esetben utaltak a gyógyítás során alkalmazandó ráolvasásokra is.¹⁷

Az óbabiloni receptek sorai közt számos olyan gyógyhatású anyag és betegség is olvasható, amelynek a későbbi receptekben nincs párhuzama. Ennek oka talán abban keresendő, hogy az óbabiloni időkben ezek a táblák még nem tartozhattak az ékírástól megőrzött „állandó állományába”, hanem a mindennapi élethez jobban kapcsolódó levéltárak anyagában kaphattak helyet.

A BAM 393 (HS 1883)

Ez az óbabiloni gyógyászati tábla a jénai Hilprecht Gyűjtemény darabja. A tábla Nippurban került elő. A szöveg kópiáját F. Köcher publikálta a BAM IV. kötetében.¹⁸ A következőkben az általam készített átírás és fordítás alapján igyekszem részletes elemzést nyújtani.

A tábla a következő betegségekre kínál terápiákat: *kašāpu* (megbabonáz), *amurriqānum* (sárgaság), *šinnum tultum* (fogféreg = fogfájás), *gergišum malī* (bőrkiütés), *zuqiqīpum izqussu* (skorpiócsípés), *īnašu marša* (szembetegség), *šetam ḥamiṭ* (láz), *pūtsu kabtat* (a homloka nehéz = fejfájás), *kalbam našik* (kutyaharapás), *libbašu napiḥ* (a belsejégyomra ég = hasfájás), *šuburram maruṣ* (valamilyen végbélbetegség), *ištu epšu uzaqatsu* (a varázslattól keletkezett szúrás), *šēpašu qaqāram līka* (a lába a földet nyalja? = valamilyen lábbetegség), *qaqqādsu šetam ḥamiṭ* (a fele lázas), *ēm* (forróság, láz), *libbašu itananpaḥ* (a belsejégyomra éget). A tábla eredetileg 20 receptet tartalmazott, de előoldalának utolsó és hátoldalának első receptje kitört.

A fennmaradt valamennyi paragrafus az *inā'eš* (jól lesz, felépül) formulával végződik. Minden bizonnyal ugyanígy végződött a két kitört recept is.

Az egész szövegre vetett futó pillantás után az egyes paragrafusok vizsgálatára koncentrálok. A paragrafusok középső szakaszában álló gyógyszer elkészítésének folyamatát vizsgálom, és figyelmen kívül hagyom a bevezető- és a befejezőszakaszokat, mivel ezek a megszokott sematikus képet mutatják.

A paragrafusok középső szakasza ebben az esetben is a gyógykészítmény alkotórészeit, az elkészítés módjait és az alkalmazás eljárásait tartalmazza. A gyógyhatású, vagy annak vélt anyagok felsorolásától kezdődő és a gyógykészítmény alkalmazásáig tartó folyamatot négy műveleti szakaszra osztottam fel:

¹⁷ CAVIGNAUX – AL-RAWI, 1993. 104.

¹⁸ BAM IV. plate 81–82.

- a gyógyhatású anyagok felsorolása
- ezekből az anyagokból a materia medica elkészítése
- az esetleges közvetítőanyag hozzáadása és így a kívánt gyógyszerforma elérése
- az elkészített gyógykészítmény alkalmazása

A felosztásom nagyrészt D. Goltz beosztását követi.¹⁹ Annyiban tér el tőle, hogy én külön kategóriát jelöltem ki a „közvetítőanyagok” számára, amelybe nemcsak azokat az anyagokat vettem bele, amelyek feltétlenül szükségesek egy bizonyos gyógyszerforma elkészítéséhez (például a kúp elkészítése), hanem azon, főleg folyékony anyagokat is ide soroltam, amelyeket részben a gyógyszer alkalmazását megkönnyítő hatásuk, részben – véleményem szerint – mágikus hatásuk miatt használhattak fel közvetítő anyagként.

Némely paragrafus esetében nem írnak le minden műveleti szakaszt, így például gyakori, hogy a materia medica szilárd halmazállapotú, de a gyógykészítményt mégis inni kell. Ezen esetekben minden valószínűség szerint a szakember számára nyilvánvaló dolgokat nem tartották szükségesnek írásban rögzíteni. Az óbabiloni orvosi szövegek még inkább szakszövegek, mint az ír-nokképzés másolandó anyaga. Úgy vélem, hogy ezek a szövegek – és a későbbiek egy része is – szakembereknek íródtak, ezért bizonyos ismereteket – ide tartozhattak a megfelelő ráolvasások is – tudottnak tételezhettek fel.

A receptekben említett gyógyhatású anyagok többségének meghatározása bizonytalan, ezért a tárgyalt receptben előforduló anyagok nevét csak abban az esetben fordítom le, ha annak pontos meghatározása ismert.

Az egyes paragrafusokhoz mellékeltem M. Haussperger megállapításait is, aki az egyes betegségekre alkalmazott gyógyhatású anyagokból következtetett a lehetséges betegségekre.²⁰ Megjegyzendő azonban, hogy az idézett szerző nem foglalkozott a táblán található összes paragrafussal.

BAM 393 átírása és fordítása

Előoldal

- 1, šumma (400) a-wi-lum ka-ši-ip LA BA AT AR BA AT HI DU
TI KU PA AT
- 2, ka-li-it ka-lu-mi-im ša a-dī-ni ša-am-ma-am la i_h-ru-ut

¹⁹ GOLTZ, 1974. 23.

²⁰ HAUSSPREGER, 1996.

- 3, er-ni-ni tu-ra-ra-ma i-ka-al-ma i-ni-a-aš
- 4, šumma (400) a-wi-lum a-mur-ri-qá-nam ma-ru-uš
 5, i-ši-id šu-ši-im i-na ši-iz-bi-im ta-ra-ša-an-ma
 6, i-na ka-ka-bi-im tu-uš-bat-ma i-na hi-il-ši²-im
 7, tu-uš-te-te-ma ta-ša-qí-šu-ma i-ni-a-aš
- 8, šumma (400) a-wi-lum ši-in-na-šu tu-ul-tum
 9, ze-e ma-la-hi-im i-na hi-il-ši-im ta-sa-ak-ma
 10, šumma (400) ši-in-na-šu ša i-mi-tim ma-ar-ša-at-ma
 11, a-na ši-in-na-šu ša šu-me-li-im ta-ša-pa-ak-ma i-ni-a-aš
 12, šumma (400) ši-in-na-šu ša šu-me-li-im ma-ar-ša-at
 13, a-na ši-in-ni-šu ša i-mi-tim ta-ša-pa-ak-ma i-ni-a-aš
- 14, šumma (400) a-wi-lum ge-er-gi-ša-am ma-li ku-ku-uš-ta-am
 ša bu-uq-li-im
 15, i-na hi-il-ši-im ma-la a-na ma-la
 16, tu-uš-te-te-ma ta-ša-ka-an-ma i-ni-a-aš
 17, šumma (400) la ib-lu-uṭ ši-im-ta-am e-mi-ta-am ta-ša-ka-
 an-ma
 18, šumma (400) la ib-lu-uṭ tu-hi-im-mu-tim ta-ša-ka-an-ma
- 19, šumma (400) a-wi-lum zu-qi₃-qi₃-pu-um i-iz-qú-us-su
 20, ru-pu-uš-ti al-pi-im ta-ša-ka-an-ma i-ni-a-aš
- 21, šumma (400) a-wi-lum i-na-šu ma-ar-ša ha-ar-ti-tam
 22, tu-he-se²-ma ta-ša-ka-an-ma i-ni-a-aš
- 23, šumma (400) a-wi-lum še-e-tam ha-mi-iṭ ti-la-am
 24, di-gi-ma-am is-ba-ka-am am-ma-aš-ta-ka-al
 25, li-bi-tam la-bi-ir-tam i-na e-li-im
 26, tu-uš-te-te-ma ta-ša-ka-an-ma i-ni-a-aš
- 27, šumma (400) a-wi-lum [   ]

Hátoldal

- 1, šumma (400) a-wi-lum KA[   ]
 2, li-pi er-še-tim TA[   ]

- 3, šumma (400) a-wi-lum pu-ut-su ka-ab-ta-at
4, ze-er bi-ni-im ta-ša-ka-an-ma
- 5, šumma (400) a-wi-lum ka-al-ba-am na-ši-ik aš-šum-
6, la-ba-ni
7, am-ma-aš-ta-ka-al ša-ki-ru-tam i-na ħi-me-tim
8, ta-sa₃-ak-ma i-ka-al-ma i-ni-a-aš
- 9, šumma (400) a-wi-lum ši-in-na-šu tu-ul-tum qu₃-le-ep-ti,
10, tu-ra-ar-ma ta-ša-ka-an-ma i-ni-a-aš
- 11, šumma (400) a-wi-lum li-ba-šu na-pi-iĥ zi-bi-bi-a-an-am
12, i-na ru-uš-tim i-ša-ti-ma i-ni-a-aš
- 13, šumma (400) a-wi-lum ka-ši-ip iš-ši-sid nu-ĥu ur-tim
14, i-na e-li-im i-ša-ti-ma i-ni-a-aš
- 15, šumma (400) a-wi-lum šu-bu-ur-ra-am ma-ru-uš⁴ ši-ir na-
ap-ša-tim
16, tu-ra-ar-ma i-na e-li-im tu-uš-te-te-ma tu-ka-ša-ma i-ni-a-
aš
- 17, šumma (400) iš-tu ep-šu u₂-za-qa₂-at-su ši-im-tam ši-im-
tam ú-pí-tam
18, ta-ša-qi-ma i-ni-a-aš
- 19, šumma (400) a-wi-lum ši-pa-šu qá-qá-ra-am li-ka
20, me-e i-na ru-qi-im tu-ma-ma ta-ra-ĥa-aš-ma
21, iš-tu ib-ta-ri-a ša-am-na-nam tu-ka-ša-ma i-ni-a-aš
- 22, šumma (400) a-wi-lum qá-qá-sú še-tam ĥa-mi-it
23, sí-ka-am qá-qá-sú ta-ša-pa-ar-ma
24, ša-am-nam ta-ša-pa-ak-ma i-ni-a-aš
- 25, šumma (400) e-em ša-am-nam tu-re-di-ma i-ni-a-aš
- 26, šumma (400) li-ib-ba-šu i-ta-na-an-pa-aĥ
27, ni-ni-a-am i-na ši-ka-ri-im i-ša-ti-ma i-ni-a-aš

Előoldal

- 1, Ha valakit megbabonáztak,
- 2, szopós bárány veséjét,
- 3, *erīmut* száríts ki, majd (a beteg) egye meg és felépül.

- 4, Ha valaki sárgaságban szenved,
- 5, *šūšu* gyökeret áztass tejbe, majd
- 6, helyezd a csillagos ég alá és olajjal
- 7, keverd össze, itasd meg vele (a gyógykészítményt) és felépül.

- 8, Ha valakit fogfájás gyötör,
- 9, *zē malāhim* (növényt) nyomkodj szét olajban, majd
- 10, ha a jobb oldalon fáj a foga,
- 11, a baloldali fogakra öntsd rá (a gyógykészítményt) és felépül,
- 12, ha a bal oldalon fáj a foga,
- 13, a jobboldali fogakra öntsd rá és felépül.

- 14, Ha valaki kiütésekkel van tele, malátaörleményt
- 15, olajjal fokozatosan
- 16, keverj össze, majd helyezd (a kiütésekre) és felépül.
- 17, Ha (az állapota) nem javult, kenj forró pasztát (a kiütésekre) és felépül.
- 18, Ha (ennek ellenére) sem javult, kend rá a forró (paszta) maradékát.

- 19, Ha valakit skorpió csípett meg,
- 20, ökörnyálat kenj (a sebre).

- 21, Ha valakinek szembaja van, kökörcsint
- 22, préselj le, majd helyezd (a szemére) és felépül.

- 23, Ha az valaki lázas, *tilát*
- 24, *digimut*, *isbakut*, szappanfűvet
- 25, régi téglát olajjal
- 26, keverj össze (kend rá és felépül).

- 27, Ha valakinek

Hátoldal

- 1, Ha valakinek
- 2, földzsírt

- 3, Ha valakinek nehéz a homloka (vsz. fejfájás),
- 4, tamariszkusz magját helyezd (a homlokára és felépül).

- 5, Ha valakit kutya harapott meg, *aššumot*,
- 6, *labanit*,
- 7, szappanfűvet, beléndeket vajjal
- 8, keverj össze, majd (a beteg) egye meg és felépül.

- 9, Ha valakinek a foga fáj, pikkelyt
- 10, száríts ki, helyezd (a fogakra) és felépül.

- 11, Ha valakinek ég a belső tájéka, feketeköményt
- 12, (áztass) finom olajba, (a beteg) igya meg és felépül.

- 13, Ha valakit megbabonáztak, *nuhurtu* gyökeret
- 14, (áztass) olajba, (a beteg) igya meg és felépül.

- 15, Ha valakinek a végbele fáj, torokhúst
- 16, száríts ki, majd keverd el olajban, hűtsd le és felépül.

- 17, Ha (valaki) varázslattól van megszúrva, tépett gyapjút, *upi-i* pasztát (keverj össze)
- 18, itasd meg és felépül.

- 19, Ha valakinek lábbetegsége van,
- 20, melegíts vizet egy fémtálban és mosd le.
- 21, Miután kiválasztotta a (megfelelő) olajat, hűtsd le (kend be vele) és felépül.

- 22, Ha valakinek forró a feje,
- 23, nyomkodj főzetet a fejére,
- 24, önts rá olajat és felépül.
- 25, Ha lázas, végy olajat és felépül.

- 26, Ha valakinek újra és újra éget a belseje
 27, *nīnūt* (áztass) tejbe, majd igya meg és felépül.

Kommentár

1. *kašāpu* (megbabonázní)²¹

A betegségre kétféle kezelési eljárás is található a receptben. A két kezelési javaslat – a későbbi receptek sorozataitól eltérően – nem követi egymást. A két paragrafusnak nincs pontos párhuzama, de a betegség – *qāt kašāpi* (varázsló keze) néven – szerepel egy óbabiloni diagnosztikai ómeneket tartalmazó táblán.²² Az i. e. 1. évezredi sorozatokban a varázslattal kapcsolatos betegségeket több csoportra osztották fel: *kašāpu*, *qāt eṭemmi*, *qāt māmmiti*, *Lamaštu*, *antašubbu*, *kadibbidu*, *ušburrudu*, stb. (megbabonáz, kísértet keze, az esküdémon keze, Lamaštu démon, a felülről ráeső, szájmegragadó, a varázslatot feloldó). A legtöbb táblával a „*šumma awīlum qāt eṭemmi iṣbat*” (ha valakit kísértet keze ragad meg) kezdősorú sorozat rendelkezik.

Az állatok belső szerveinek gyógyhatású anyagként való felhasználása gyakori a későbbi szövegekben. Különösen szívesen használták gyógyhatású anyagként a birkák veséjét. A tárgyalt paragrafushoz hasonlóan két i. e. 1. évezredi ninivei szövegben a *kašāpu* gyógyításához – egyéb gyógynövények mellett – felhasználták a szopós bárány epéjét is.²³

Az *ernīnu* nevű növény hapax. Sem más orvosi szövegekben sem pedig egyéb forrásban nem fordul elő. A *nuḫurtu* (aszandkóró?) sok más receptben is szerepel, a különböző betegségek hatóanyagai közt.²⁴ A farmakológiai listákban a növény nedvét további betegségek hatóanyagai között tartották számon.²⁵ A *nuḫurtu* gyökere azonban két, i. e. 1. évezredi ninivei táblán is meg-

²¹ Előoldal 1–3., Hátoldal 13–14.

²² TLB 2, Nr. 21:21 (*qāt kišpi* = varázsló keze)

²³ AMT 85, 1:col. II 7: *šumma* (d i š) *amēlu* (l ú) *ka-šip kalit* (é l l a g 2) *ka-lu-mi seḫri* (t u r) *ša a-dī-na šammu* (ú^{mu}) 8, *la i-le-eni-mu tu-bal ta-ḫaš-šal*
 AMT 85, 3: 7, *šumma* (d i š) *amēlu* (l ú) *ka-šip laptu*^{sar} *ar2-ma-nim mun ku3-pad*
^{uzu} *kalit* (é l l a g 2) *ka-lu-mi*.

²⁴ *š u - g i d i m - m a* (a kísértet keze): BAM 216:33; AMT 97, 6:8; *m u r - m e š n e - m e š* (a tüdeje forró): AMT 55, 2:6; AMT 55, 1:4 (ebben az esetben a többi paragrafusból és a gyógykészítmény alkalmazásából lehet erre következtetni: *ina šikari tarbak ina mašak seri teteri*); *minātušu* d u b - d u b á - m i n *kimšašu u3 birkašu*: AMT 31, 1:2; *ina lib uznēšu lū mē lū dāmu [malhi]* (a füle vízzel vagy vérrel van tele: AMT 38, 4:kol. II 10

²⁵ BAM 1:kol. I 21 (*hīniq elibuhhi* = hólyagszűkület?); BAM 1:kol. II 41 (*amēlu ša qidḫa* = az ember, aki ég)

található a megbabonázásra alkalmazott *materia medica* hatóanyagai közt.²⁶ M. Haussperger a szopós bárány epéjét diétaként magyarázza, a *nuḫurtu* gyógyhatását pedig a hisztériához és a neuraszténiához köti.²⁷

2. *amurriqānum* (sárgaság)²⁸

Az *amurriqānum* (sárgaság) elég gyakran fordul elő a későbbi orvosi szövegekben. Az esetek nagy többségében három, valószínűleg hasonló betegségre utaló kifejezés áll egymás mellett: *šumma awilum lū märtu lū aḫḫāzu lū amurriqānu iṣbāssu* (ha valakit vagy az epe, vagy a sárgaság vagy a sárgaság megragad).²⁹ M. Haussperger az *amurriqānum* és az *aḫḫāzum* betegségeket a sárgaság különböző formáinak tartja. Az egyiket a májbetegség folyamán fellépő tünetnek tekinti, a másikat pedig az epekővel vagy a tumorról hozza összefüggésbe.³⁰ P. B. Adamson a betegséget a vírusos májgyulladásnak értelmezi.³¹ Míg a farmakológiai listákban a betegség kezelésére leggyakrabban a *patrānum* (kardvirág?)³² és a *burāšum* (boróka)³³ gyógynövényeket javasolták, a *šūšum* (édesgyökér) ott inkább lábbetegségekkel kapcsolatban fordul elő.³⁴ A későbbi idők receptjeiben az *amurriqānum* betegségre javasolt gyógyhatású anyagok közt a *šūšum* nem fordult elő. A tárgyalt paragrafusban a gyógyhatású anyag mellett a tej szolgált közvetítő anyagként. A közvetítőanyagok használata nagyon gyakori a receptekben. A tárgyalt receptben általában valamely olajfajtát (*ḫilsu* (préselt, finom olaj), *ellu* (szezámolaj), *ruštu* (finom, minőségi olaj), *šamnu* (olaj) alkalmazták e célra. A gyógykészítmény kitévése éjszakára – *ina kakkabim tušbat* (tedd ki a csillagok alá, azaz éjszakára) –, a tárgyalt receptben csak ebben a paragrafusban fordul elő, de a későbbi idők receptjeiben nagyon gyakori eljárás. Köztudott, hogy Mezopotámiában a csillagoknak fontos szerepük volt a jóslásban, mivel úgy tartották, hogy az egyes istenekkel azonosított csillagok, illetve bolygók mozgása hatással van a mezopotámiai ember mindennapi életére is. Éppen ezért a csillagoknak egyfajta mágikus erőt tulajdonítottak, és úgy vélték, hogy a gyógykészítmény a természetfeletti vel való „érintkezés” során válik hatásossá. Ezt az

²⁶ AMT 85, I:kol. II 3 (*kašapu*), 85, 3:9 (*kašapu*); AMT 89, I:kol. II 6 (u š 1 1 - b u r - u - d a).

²⁷ HAUSSPERGER, 1996. 130.

²⁸ Előoldal 4–7.

²⁹ KUB 37, Nr. 22:3; továbbá: BAM Nr. 52:97; 62:1

³⁰ HAUSSPERGER, 1996. 130.

³¹ ADAMSON, 1993. 154–155.

³² BAM Nr. I:kol. II 56; CT 14, 37 Rm 357:9

³³ CT 14, 48 Rm 1448 recto:kol. II 13

³⁴ BAM Nr. 124:kol. I 38, 42, 48., (*kabārtu*); Nr. 152:kol. IV 16 (*šēpēšu kimša kabitšuma*); Nr. 398:19 (a gyógykészítmény alkalmazásából eredően: 21, *šēpēšu tumaššāma* = mosd meg/le a lábát)

elképzelést több olyan recept is alátámasztja, amelyekben a szövegek pontosan megnevezték azt a csillagot, „amely alá az orvosságot helyezni kell”.³⁵ Ez a csillag általában Gula, a gyógyítás istennőjének „kecske” nevű csillagképe volt. Az istennőt – áldozat bemutatásával – akár segítségül is hívhatták a gyógyítási rítus során.³⁶ Az eljárásnak másrészt annyi gyakorlati haszna is lehetett, hogy az állás ideje alatt a gyógyításának vélt készítmény szilárd alkotórészei jobban elkeveredtek, feloldódtak, így azt könnyebben fogyaszthatták. Megjegyzendő, hogy ezt az eljárást kizárólag folyékony gyógyhatásúnak vélt szerek előállításakor alkalmazták. Egy másik óbabiloni receptben, amely az *urbatum* (egy féregféle) betegségre kínál terápiát, ugyanezzel a metódussal találkozunk: a gyógyhatású anyagok beáztatása – ebben a receptben olajba –, majd a gyógykészítmény éjszakára kitevése és éhgyomorra történő elfogyasztása.³⁷ Szintén a betegség mágikus hátterére utal egy óbabiloni uri szöveg, amely Nergal nyálára mondott varázsigé segítségével kívánta gyógyítani a betegséget.³⁸

A tárgyalt paragrafus végén – a gyógykészítmény alkalmazásakor – nem a megszokott „igya meg” formula, hanem a továbbra is az orvosnak szóló „itasd meg” kifejezés szerepel. A receptekben ezen a helyen szinte kizárólag a betegnek szóló egyes szám 3. személyű utasítás áll. A magyarázat az lehet, hogy a receptben előforduló többi betegséggel szemben a sárgaság egy olyan súlyos betegség lehetett, amikor a beteg már nem tudott maga cselekedni, és ezért mások – talán az orvos – segítségére szorult. A betegség súlyosságát jelzik azok a szöveghelyek is, amelyek a betegség kimenetelére vonatkozóan – a receptekben szokatlan módon – a beteg halálát jósolták.³⁹

3. *šinnašu tultu* (fogféreg = fogfájás)⁴⁰

A foggal kapcsolatos betegségek is igen gyakoriak a későbbi szövegek közt. A receptben a betegségre kétféle kezelési javaslat szerepel. Az elsővel kapcsolatban megjegyzendő, hogy egy tisztán mágikus eljárásról van szó, hiszen a gyógykészítményt nem a betegnek tekintett fogra öntötték rá, hanem a szimpatikus mágia elve alapján az ép fogat kezelték. A kezelésnek nincs pontos párhuzama, de egy másik óbabiloni recept két paragrafusa is a fogféregre, azaz a fogfájásra kínál terápiát. Mindkét kezelés során a gyógyhatású anyagnak

³⁵ AMT 31 4:13, *ina* (a š) *šalmi* (g c 6) *ana* (d i š) *pān*^{mul} *enzi* (u z 3) *tušbat*; hasonló: BAM Nr. 54:10; Nr. 159: kol. V 13; illetve: *ana pān*^d *gula tukān* BAM Nr. 168:36

³⁶ *šum*^d *Gula u*^d *Belet-ili tazakkar miħħa tanaqqi* (Gula és Beletili neveit mondd és áldozd sört) BAM 49:18–19

³⁷ YOS 11, Nr. 29:4–7

³⁸ UET 5, Nr. 85:1–10

³⁹ BKBM plate 18:kol. III 6; BAM Nr. 578:kol III 6.

⁴⁰ Előoldal 8–13., Háttoldal 9–10.

tartott mirhát rátették a beteg fogakra.⁴¹ A gyógyhatású anyagokkal történt kezelés ellenére a táblát egy ráolvasás zárja, amely valószínűleg a táblán lévő minden betegség kezeléséhez ajánlatos tartottak.⁴² A foggal kapcsolatos betegségekkel egy aššuri farmakológiai listában is találkozhatunk.⁴³ A listában az előbbi óbabiloni recept metódusához hasonlóan a gyógykészítményt a beteg fogra helyezték rá.⁴⁴ A *zē malāḫim* nevű növény annak ellenére, hogy farmakológiai listában is szerepel,⁴⁵ kevés receptben fordul elő. Más receptekben mellkasi és fejbetegségekre javasolt gyógykészítmény gyógynövényei közt található.⁴⁶

A tárgyalt recept másik kezelési javaslatának metódusa – a kígyó vagy halpikkely fogakra helyezése – egy i. e. I. évezredi aššuri táblán is megtalálható, amely fogcsikorgatás (*šinnēšu ikaššaš*) elleni ráolvasásokat és recepteket, illetve a betegséget elhárító amulettek készítését tartalmazza. Megjegyzendő, hogy az aššuri receptben csupán az egyik paragrafusban helyezik a fogakra a gyógykészítményt,⁴⁷ míg az összes többi paragrafusban a fejére vagy a bőrére teszik, illetve az amulettet a nyakába akasztják.⁴⁸ A kígyó, illetve halpikkely több receptben is a mágikus betegségek (például *kašāpu*, *qāt eṭemmi*, *Lamaštu* stb.) gyógyításához kapcsolódott.⁴⁹

A fogféreg és a hozzá kapcsolódó fogfájás megtalálható három korai óbabiloni ráolvasásban is.⁵⁰ Két szöveg csupán ráolvasásokat írt elő, a harmadik azonban a ráolvasás mellett a következő gyógykészítményt is ajánlotta: „fogj egy békát, nyisd fel a belsejét, szedd ki a gyomrát és a zsigereit, főzd meg és éhgyomorra a beteg fogra tedd rá!”⁵¹

⁴¹ YOS 10, Nr. 29:22–22b (*šim murra ina muḫḫi šinni ša tultim tašakanma šim murra ana maruštīm išakkanma ibaluṭ* = helyezd a mirhát a fogra, amelyikben a fereg van, helyezd a mirhát a rosszra és meggyógyul)

⁴² YOS 10, Nr. 29:23–25.

⁴³ BAM Nr. 1:kol. I 1–6 (ú z ú - g i g - g a - k e 4 = gyógynövények a beteg fogakra), 11 (ú z ú - m c š unnušāti = gyógynövény a fogak elgyengülésére), 15 (ú z ú - z u 2 kapāri = gyógynövény a fogak tisztítására)

⁴⁴ BAM Nr. 1:kol. I 1 (*ana pān šinnēšu šaknu*), 11 (*ana pān šinnēšu šaknu*)

⁴⁵ BAM Nr. 1:kol. I 50

⁴⁶ BAM Nr. 480:kol. III 51 (*muḫḫašu umma ukāl*); AMT 49:4 8 (*irātsu rēš libbišu naglabbēšu g u 7 - m c š šu2...ḫašē maris*)

⁴⁷ BAM 30 Vs 13

⁴⁸ BAM 30 Rs 43: *šumma* (d i š) k i m i n *qulēpti* (b a r) *arsuppi* (g u 4 - u d - k u 6) *ina maški* (k u š) = Ha ugyanaz, pontyféle pikkelyét (csavard) bőrbe = amulett

⁴⁹ CT 40, 13:40 (namburbi); 4R 58:kol I 32 (*Lamaštu*); BAM Nr. 183:16 (bajelhárító amulettek és eszközök felsorolása a *Lamaštu* démon ellen); AMT 85:kol. V 5 (*kašāpu*); 99, 3:Rs 2 (g i d i m *clišu*)

⁵⁰ YOS 11, Nr. 4:1–10., YOS 11, Nr. 5:1–8., YOS 11, Nr. 12:31–37.

⁵¹ *mišaharana tašabat libba tēpctē takaltašu u ḫimissu telcqcē ina išatim tušabšal balu patan ina muruš šinnišu tašakanma* (YOS 11 4:4–9)

4. *gergiša malī* (bőrkiütés)⁵²

Ennek a paragrafusnak a sajátossága az, hogy két alparagrafussal rendelkezik, amelyek további javaslatot adnak arra az esetre, ha a betegség nem múlik el. Ez a forma különbözik attól az esettől, amikor az általunk tárgyalt recept ugyanarra a betegségre kétféle gyógykészítményt javasol, mint például szövegünkben a *kašāpu* (megbabonáz) paragrafusok esetében. Az utóbbi esetében két teljesen különböző javaslatról van szó, míg az előbbi egy egységes gyógyítási kúra része. Hasonló eljárásra a későbbi időszak receptjeiben is találhatunk példákat. Az ilyen típusú paragrafusok valószínűvé teszik, hogy a mezopotámiai orvoslás empirikus tapasztalatokra is szert tehetett, így számolt a beteg állapotának romlásával is. A betegség szerepel egy első évezredi betegséglistán⁵³ és egy későbabiloni táblán is.⁵⁴ Az óbabiloni ráolvasásokban több olyan betegséggel együtt jelenik meg, melyek az égből szállnak alá, hogy „nyugtalanítsák a birkákat és felzavarják a dajka karjában nyugvó csecsemőt”. Ezek a sorok világosan utalnak a betegség fertőző jellegére. A ráolvasás során erős hangsúlyt kapott, hogy az elmondandó varázsigé nem az orvosé vagy ráolvasópapé, hanem a gyógyítás és a varázslás isteneié, istennőié (Enki, Ea, Asalluhi, Gula).⁵⁵ Bár a recept tárgyalt paragrafusának nincs párhuzama, a betegség szerepel a már említett óbabiloni Tell Haddadban előkerült receptben is. A receptben a kezelést követően – ami a beteg arcának vízzel történő megnedvesítését jelenti – a ráolvasásra történik utalás (*u3 šiptam tanadī* = és vesd rá a varázsigét).⁵⁶

A fa- vagy növénydeterminatívummal ellátott *gergiššu* kifejezést eperfaként értelmezik. W. von Soden a fa piros gyümölcse és a betegséget tárgyáló szöveg helyek alapján a *gergiššut* kiütésként határozta meg.⁵⁷ M. Haussperger a tárgyalt betegséget szintén valamilyen fertőző bőrbetegséggel azonosítja.⁵⁸ A meghatározást alátámasztja, hogy a fent említett betegséglistán a *gergiššu* a *samānu* (börgomba) betegséggel egy sorban jelenik meg. A *gergiššu* szinte teljesen hiányzik az 1. évezredi receptekből, viszont a *samānu* gyakran szerepel a későbbi időszak receptjeiben is.⁵⁹

A *kukušta ša buqli* (malátafajta?) nem szerepel a farmakológiai listákban. A receptek közt két további helyen fordul elő, mindkét esetben lábbetegségre

⁵² Előoldal 14–18.

⁵³ KAR Nr. 233:25, [*išātum*] *gergiššu samānu* (MSL IX, 105. p.)

⁵⁴ K 8487 6

⁵⁵ GOETZE, 1955. A:5, 25., B:4, 22., C:4, 7, 17

⁵⁶ H 170:Rs 1-2.

⁵⁷ SODEN, W. von, 1955. Or 24, 138.

⁵⁸ HAUSSPERGER, 1996. 131.

⁵⁹ AHw II., 1017. vö. KINNIER WILSON, 1994.

vonatkozóan.⁶⁰ Az alparagrafusban szereplő *šimtu* (paszta) semmilyen más orvosi szövegekben nem fordul elő.

5. *zuqīqum izqussu* (skorpiócsípés)⁶¹

A skorpiócsípés megtalálható az óbabiloni betegséglistában⁶² és a standard babiloni betegséglistában⁶³ és a fentebb már említett 1. évezreდი betegséglistán is.⁶⁴ A skorpiócsípés három korai óbabiloni ráolvasásban is szerepel,⁶⁵ amelyek mindhárom esetben kizárólag mágikus ráolvasást ajánlnak a betegség kezelésére. A későbbi receptekben a kígyó és skorpiócsípések együtt alkottak sorozatot. A skorpiócsípés jelentőségét és mágikus hátterét jól mutatja egy i. e. 1. évezreდი ninivei szöveg, amelyben különböző fajtájú skorpiók csípésének kezelését a csípés helyszínétől teszi függővé (például ágyfélék, trón stb.).⁶⁶

Gyakran alkalmazták gyógyhatású anyagként különböző állatok váladékait. A nyálból négyféle (*rutu, ruṭitu, rupuštu, illatu*) is szerepel a receptek gyógyhatású anyagai közt. A paragrafusnak nincs párhuzama, de az ökör- vagy juhnyál gyógyhatású anyagként való alkalmazása több receptben is előfordul.⁶⁷

6. *inašu marša* (szembetegség)⁶⁸

A szembetegség az egyik leggyakoribb kór volt az ókori keleten. A szemmel kapcsolatos óbabiloni betegségeket M. Stol elemezte az *Óbabiloni szemészet* című cikkében.⁶⁹ A betegség későbbi fontosságára utal, hogy az i. e. 1. évezreდი sorozatok közül a szemhez kapcsolódó betegségek rendelkeznek a legtöbb táblával. Bár paragrafusnak nincs párhuzama, és a többi jelenleg ismert óbabiloni recept sem tárgyal szembetegségeket, a már említett óbabiloni diagnosztikai ómeneket tartalmazó táblán a szembetegség halálos kórként jelenik meg.⁷⁰

⁶⁰ AMT 68, 1:Rs 17 (*g i r 3 - m i n šá2 gamāri d i b - k a m l a i l [i ' i]*); 69, 8:Rs 2 (*g i r 3 - m i n sa2[...]*)

⁶¹ Előoldal 19–20.

⁶² 97, ...*šub-ba = z i q i i t g i r - t a b* (MSL IX, 98.)

⁶³ 214, (156) [ ] = [*zi*]-*iq-tu* (MSL IX Standard List)

⁶⁴ KAR Nr. 233:28, *nišik kalbi šeri zuqaqipi* = kutya-, kígyó- és skorpióharapás (MSL IX 105.)

⁶⁵ YOS 11, Nr. 1:1–6, YOS 11, Nr. 4:11–22, YOS 11, Nr. 5:9–14

⁶⁶ CT 40 plate 26

⁶⁷ TCS 2, Nr. 55:18\9, Nr. 60a:8, Nr. 53:24; STT II, Nr. 391:kol II 11

⁶⁸ Előoldal 21–22.

⁶⁹ STOL, 1989. 163–166.

⁷⁰ TLB 2, Nr. 21: 11–13 (*šumma maršu inašu dāmam n. ...maršu ul ibaluṭ* = ha a beteg szeme vérrel teli....a beteg nem fogja túlélni)

A *hartū* nem fordul elő más receptekben. Az egyik farmakológiai lista alapján a *ratuttu* (kököröcsin?) egyik fajtája lehet.⁷¹

7. *šetam hamit* (láz)⁷²

A láz gyakran fordul elő a későbbi időszak orvosi szövegeiben is. A legtöbb esetben azonban nem magában áll, hanem valamely testrésze vonatkozóan. Így például: *inēšu seta hamta* (a szeme lázas).⁷³ Bár a betegség szerepel az óbabiloni Tell Haddad-i recept utolsó előtti paragrafusában, a gyógyhatású anyagok nevei kitörtek, és mindössze a ráolvasás elvégzésére felszólító rész olvasható.⁷⁴ Egy másik óbabiloni receptben – a későbbi időszak receptjeihez hasonlóan – a láz már egy testrészhez tapad, és a „szája lázas” (*pīšu hamit*) nevű betegség szerepel.⁷⁵ A láz a már említett óbabiloni ráolvasások egyikében is szerepel az égből leszálló betegségek közt.⁷⁶

Egy aššuri farmakológiai listában a betegség gyógyítására tízféle gyógynövényt javasoltak. A kezelés során – a tárgyalt paragrafus metódusához hasonlóan – a gyógyhatású anyagokat szétnyomkodták valamilyen folyadékban – legtöbbször olajban –, majd a gyógykészítményt a beteg testére kenték.⁷⁷ A tárgyalt paragrafusban felsorolt gyógyhatású anyagok egyike sem található meg ezen listának a lázra ajánlott gyógynövényei közt. Megjegyzendő, hogy a tárgyalt receptben a *materia medica* elkészítéséhez szükséges anyagok egy része (*tilum*, *digimum*, *isbakum*) ismeretlen és nem fordul elő más receptekben sem. A *maštakal* (szappanfű) az egyik leggyakrabban előforduló gyógyhatású

⁷¹ *artūtu* (CT 14 kol. III 5–6); *artuttu* (CT 14 kol. III 3–4)

⁷² Előoldal 22–26.

⁷³ AMT 16, 1:9; vö. AMT 20, 2:7

⁷⁴ H 170:Recto 7–8.

⁷⁵ YOS 11, Nr. 28:1–2.

⁷⁶ GOETZE, 1955. B:6

⁷⁷ 49, *úšašūmtu : šammu himit šēti : ina šikari šaqū ina šamni pašāšu*

50, *úze malāhim : šammu himit šēti : sāku ina šamni pašāšu*

51, *úapruša : šammu himit šēti : sāku ina šamni pašāšu*

52, *úar gišamurdinnu : šammu himit šēti : sāku ina šamni pašāšu*

53, *újipāru : šammu himit šēti : mē nadū seker nāra*

54, *úhašu u²šūmu : šammu himit šēti : ina dišpi šamni pašāšu*

55, *úarāru : šammu himit šēti : k i m i n*

56, *šuqdānu : šammu himit šēti : sāku ina šamni pašāšu*

57, *útammuš : šammu himit šēti : ina šikari šaqū k i m i n*

58, *úimhur lim : šammu himit šēti : sāku ina šikari šaqū k i m i n* (BAM Nr. 1 kol. 149–58).

növény a receptekben. Megbabonázásra,⁷⁸ szembetegségekre,⁷⁹ lábbetegségekre⁸⁰ és fejbetegségekre⁸¹ alkalmazott gyógykészítmények alapanyagaiként fordul elő a leggyakrabban. A „régí téglá” gyógyhatású anyagként való alkalmazására nincs párhuzam, de a régí cserép (*la libir-ra*),⁸² a „régí fém” (*urudusumun*)⁸³ és különösen a régí kemencecserép (*lanindu-sumun* ill. *la im-šu-rin-na*)⁸⁴ gyakori a későbbi receptek gyógyhatású anyagai közt. Egy, az Izraeli Múzeumban lévő óbabiloni receptben, amely a *kurāru* (kelés?) betegség kezelésére ajánl terápiát, tisztított cserepeket használnak fel a *materia medica* elkészítésekor.⁸⁵

A gyógykészítmény alkalmazási formájaként a „rähelyezést” (*tušetema*) javasolta, amely – a másik óbabiloni recepthez és a későbbi receptekhez hasonlóan – ebben az esetben valószínűleg a gyógykészítménynek a beteg testrésze történő rákenését jelenti.

A tábla előoldala a 27. sort követően kitört. A 27. sorban még egy recept bevezetőparagrafusa olvasható. A hátoldal első receptjéből is csak a bevezetőparagrafus és az egyik gyógyhatású anyag neve látszik. Erről a két paragrafusról nem dönthető el, hogy milyen betegségeket tartalmaztak.

8. *pūtasa kabta* (nehéz a homloka)⁸⁶

A *pūtusa kabta* kifejezés szó szerinti fordítása „a homloka nehéz”. A *kabātu* (nehéznek lenni) kifejezéssel számos betegséget fejeztek ki attól függően, hogy mely testrésze vonatkozott az ige. A leggyakrabban az *uznēšu kabta* (a fülei nehezek),⁸⁷ az *inēšu kabta* (a szemei nehezek)⁸⁸ és a *šēpašu kabit* (a lába nehéz)⁸⁹ betegségek fordulnak elő.

⁷⁸ AMT 31, 4 15 (*kašāpu*); 76, 1 25 (*qāt eṭemmi*); 85, 1 kol. II 16 (*kašāpu*); 90 kol. II 17 (*namtaru*)

⁷⁹ AMT 90, 1:kol. III 9.

⁸⁰ BAM Nr. 124:kol. I 45 (*kabātu*); Nr. 398:Vs 27, Rs 29, 43 (*simmātu*); AMT 74: kol III I (*kabātu*); KAR Nr. 298:Rs 38

⁸¹ AMT 86, 1 kol. II 10

⁸² AMT 13, 3 3: *ḥašbu* (l a) *labīru* (l i b i r - r a) = régí cserép

⁸³ AMT 11:kol. II 27: *erū* (u r u d u) *labīru* (s u m u n) = öreg fém

⁸⁴ BAM Nr. 3 kol. II 37: *ḥašab* (l a) *tinūri* (n i n d u) *labīru* (s u m u n) = régí kályhacserép; BAM Nr. 394:Vs 3: *ḥašab* (l a) *tinūri* (i m - š u - r i n - n a) = kályhacserép

⁸⁵ WASSERMAN, 1996. 4., WASSERMAN, 1997. 31.

⁸⁶ Hátoldal 3–4.

⁸⁷ AMT 35, 2:kol. II 9 (*ina šilītišu ummu ana lib uznēšu ippušma uznānašu kabit* = betegségben forróság van a füleiben és a fülei nehezek); 34, 1:20 (*uznu šumēlu kabit* = a bal füle nehéz), 29 (*uznēšu kabit* = a fülei nehezek); 34, 5:5, BAM Nr. 3: kol. III 50 (=AMT 35, 2:kol. II 9);:kol. IV 28 (*uznēšu kabit*); RSO 32, 115, kol. III 4 (*uznēšu kabit*).

⁸⁸ AMT 9, 1:kol. II 11 (*inēšu kabta*); 18, 2:3.

⁸⁹ AMT 69, 7:8 (*šēpašu umma iršā kabta* = a lába forró és nehéz); BAM Nr. 152:kol. IV 16 (*šēpašu kimšašu kabtašu*); LKU Nr. 56:7.

A tamariszkuszkus két helyen szerepel a farmakológiai listákban. A betegség csupán az egyik esetben, de a kezelési javaslat mindkét esetben fennmaradt.⁹⁰ Az egyiknél újhoid napján kell elfogyasztani a gyógykészítményt, a másik esetben pedig egy kecskebőrbe csavart amuletről van szó, amelyet nyakba kell akasztani. Az általában aromatikusan anyagként felhasznált tamariszkuszkus kedvelt gyógyhatású anyag sok más receptben is. Mind a szomatikus betegségek⁹¹ mind a mágikus betegségek⁹² kezeléséhez felhasználták. Szokatlan jelenség a gyógyhatású anyag közvetlen felhasználása, hiszen a későbbi receptekben a betegség gyógyítása során több más gyógyhatású anyagot együtt elkeverve és valamilyen folyadékkal (olaj, sör stb.) felhígítva, általában keñcs formájában alkalmazták.

9. *kalbam našik* (kutyaharapás)⁹³

A betegség megtalálható az óbabiloni betegséglistában⁹⁴ és a már említett 1. évezredi aššuri betegséglistában.⁹⁵ A kutyaharapás több óbabiloni ráolvasásban is szerepel. Ezek a szövegek mágiával igyekeznek elhárítani maguktól a betegséget. Az egyik szöveg érdekessége, hogy a kutyaharapást halálos betegségnek tartja és a kutya halálával igyekszik elkerülni a páciens halálát.⁹⁶

A materia medica első két gyógyhatású anyaga töredékes és szövegpárhuzam hiányában nem meghatározható. A *šakirú* növényt az egyik farmakológiai listában kígyóharapás kezeléséhez ajánlották.⁹⁷ Egy hattusaši, közép babiloni orvosi tábla minden paragrafusában kutyaharapásra kínált különböző terápiákat. Az egyik paragrafus gyógynövényei közt szerepel a *šakirú* is.⁹⁸ A *šakirú* szá-

⁹⁰ BAM Nr. 1:kol. I 17, ú š e r k a k g i š - š i n n i g : š a m m u q ā t d i n g i r - n a m - e r i m 2 p a š ā r u (b ű r) : i n a b u b b u l i š a t ű

BAM Nr. 1:kol. I 39, š a m m u h i l g i š b i n u : [ű m] a - t i : š a r ā t e n z i l a w ű i n a k i š š ā d a m e l i š a k n u .

⁹¹ szembetegség: AMT 9,1:32 (*inēšumaršama dāmē mali* = a szeme beteg és tele vannak vérrel); 14, 5:7 (*zēr bini inānšu teqī* = a tamariszkuszkus magját dörzsöld a két szembe); 90, 1:kol. III 8 (a gyógykészítmény alkalmazásából adódóan: *lā, ...ina inē tapaššaš* = a szembe dörzsöld be); valamint valószínűleg: AMT 14, 3:8 (az előtte lévő paragrafus 5, ...*lib inēšu tapaššaš*, és a tárgyalt paragrafus kezelési eljárása: 9, anyagok felsorolása *išteniš tasāk teqī*); BAM Nr. 66:22 (*suālu mariš* = köhögés); AMT 17, 1:kol. II 6 (*guraštu mali* = kiütéssel van teli), 19, 1:7 (*šerān nakkiptišu mariš*)

⁹² AMT 76, 1:23 (*qāt ešemmi*); 85, 1 (*kašāpu*).

⁹³ Hátoldal 5–8.

⁹⁴ 99, g u g x (K A . K A K) - s a r = n i - š i - i k k a l b i m (u r - g e 7) (M S L I X , 7 8 .)

⁹⁵ KAR Nr. 233:28, *nišik kalbi šēri u zuqaqipi* (MSL IX, 105.)

⁹⁶ *kalbūm limūt awilim liblūt* = a kutya haljon meg, az ember éljen (OECT IX, Nr. 4:12–13)

⁹⁷ KADP Nr. 2:kol. VI 22, *šakirū* : š a m m u n i š i k š i b b i

23, *um in* : š a m m u n i š i k š ē r i (kígyóharapás)

⁹⁸ KUB IV, Nr. 52:16.

mos egyéb szomatikus⁹⁹ és mágikus¹⁰⁰ betegség gyógyhatású anyagai közt is megtalálható.

10. *libbašu napiḫ* (ég a belseje = gyomorfájás)¹⁰¹

A betegséghez ebben az esetben is kétféle kezelést ajánl a recept. A második esetben azonban a *libbašu itananpaḫ* (a belseje újra és újra éget) kifejezés áll, amely az ige iteratív formája és valószínűleg az első kifejezés súlyosabb formáját jelöli. A *libbašu napiḫ* és a *libbašu itananpaḫ* betegség számos későbbi receptben is előfordul.¹⁰² A betegség szerepel egy Tell Hadadból előkerült óbabiloni hémerológiai táblán. A szöveg a fürdő látogatásának elhanyagolása esetére jósolja a betegséget.¹⁰³ A tárgyalt betegségre általában „belső kezelést” (beöntést, befújást stb.) alkalmaztak. Megjegyzendő, hogy a *napāḫu* ige Ntn törzsével több testrésze vonatkozóan is kifejeztek betegségeket: *pagaršu itananpaḫ* (a teste újra és újra éget),¹⁰⁴ *šēpašu ittanampaḫu* (a lába újra és újra éget).¹⁰⁵

A fekete kömény gyógyhatású anyagként nem szerepel sem más receptben sem farmakológiai listákban. A *nīnūm* az egyik leggyakrabban előforduló gyógynövény a receptekben és a farmakológiai listákban. A receptekben főleg a végbélbetegség és kiütések gyógyhatású anyagai közt tartották számon.¹⁰⁶

11. *šuburram maruṣ* (végbélbetegség)¹⁰⁷

A végbéllel kapcsolatos panaszok gyakoriak a későbbi forrásokban. A betegség szerepel az óbabiloni betegséglistán.¹⁰⁸ A paragrafus érdekessége, hogy nem határozza meg a gyógyhatásúnak vélt szer alkalmazási formáját. A gyógykészítmény alkalmazása nem rekonstruálható, mert a végbélbetegség kezelésére sokféle eljárást alkalmazhattak és szövegpárhuzam sem ismeretes.

⁹⁹ BAM Nr. 124:kol. I 24 (*kabārti maris*); 171:23 (*rimūti kališuma kašāru* = a bénulás mindenhol megkötözi); 237:kol. IV 8 (*našhātu*); 575:kol. I 46 (*libbišu maruṣ*); AMT 74, I:kol. III 9 (az egész tábla lábbetegségeket tartalmaz); 54, 1:7 (a kezelésmód alapján: *ina ḫimēti tuballal kalāma maškišu tapaššaššu*); 48, 2:7

¹⁰⁰ BAM Nr. 225:13 (*qāt ešemmi*); 311:81 (*antašubbu*); 434:kol. IV 4, 14 (uš11-bur-ru-da); 435:kol. III 5 (u š 1 1 - b u r - r u - d a); AMT 76, 3:3 (*kadibbidu*).

¹⁰¹ Előoldal 11–12., 26–27.

¹⁰² CT 19, 3:kol. I 5; ZA 43 18:70

¹⁰³ *ana bit šitīm ul irub libu itananpaḫu* = (ha) nem lépet be a fürdőbe, a belseje újra és újra égni fog. H77:16

¹⁰⁴ BAM Nr. 240:45

¹⁰⁵ BAM Nr. 201:23; 90:20; BKBM 22, Nr. 17:22; AMT 69, 4:8; 73, 1:15

¹⁰⁶ BAM Nr. 1:kol. III 9 (*šuburu maris* = a végbéle beteg); 3:kol. I 45 (*qaqqādsu kurāru šabit* = pattanás a fejen); 391:13 (*marḫāšu ša rišūtu* = rühesség elleni lemosó); AMT 57, 5:Rs 6 (*šuburu maris*); 57, 5:4 (*šuburu maris*).

¹⁰⁷ Hátoldal 15–16.

¹⁰⁸ [d ú r] - g i g = *šu-bur-ru ma-ar-[šú]*

Bár a paragrafusnak nincs pontos párhuzama, a *šir napšätim* (torokhús) gyógyhatású anyagként megjelenik az egyik aššuri, végbélbetegséget tárgyaló töredékes szöveg két paragrafusában is, de sajnos ezen paragrafusok egyikében sincs meg a szöveg azon része, amely a betegségre utal. Az egyik esetben több más gyógynövénnyel elkeverve egy kúpot készítettek, a másik esetben a materia medicát bedörzsölték.¹⁰⁹ Egy i. e. 1. évezredii ninivei recept, amely szintén valamilyen belső betegséget tárgyal a birka torokhúsát használja a gyógyszer elkészítéséhez.¹¹⁰ A „torokhús” sem más receptben sem a farmakológiai listákban nem szerepel.

12. *ištu epšu uzaqatšu* (varázsló megszurta)¹¹¹

A „varázsló szúrása” kifejezéssel, betegségként semmilyen más orvosi szövegben nem találkozunk. A paragrafus tömörségét mutatja, hogy csupán a gyógyhatású anyagokat és a gyógykészítmény alkalmazási formát határozza meg. Bár az anyagok szilárd halmazállapotúak, a gyógyhatásúnak tartott szert meg kell inni. Azt, hogy milyen módon készíti el az orvos a folyadékot, a paragrafus nem határozta meg.

A *šimtu* (paszta) már szerepelt a tárgyalt recept kiütést (*gergiššu*) tárgyaló két paragrafusában. Az ebben a paragrafusban ajánlott *upi*-i paszta a fent említett paszta egyik változata lehetett. Ez azonban csupán feltételezés, mivel a fenti pasztához hasonlóan az *upi*-i paszta sem fordul elő más orvosi szövegekben. *Upi* valószínűleg egy terület vagy ország neve lehetett, ahonnan a paszta származott, vagy ahonnan behozták. A *šimtu* (tépett gyapjú) csupán egyetlen farmakológiai listában fordul elő az *unnušati* (gyengülés, erőtlenné válás) betegség kezelésére.¹¹²

13. *šēpašu qaqaram līka* (lábbetegség féle)¹¹³

A betegség teljesen ismeretlen más orvosi szövegekben. A kifejezés szó szerint „a lába földet nyalja”. A „földet nyalja” kifejezés nem kapcsolódott más testrészekhez – mint pl. a *kabātu* (nehéznek lenni) – valamely más betegség megjelölésére. M. Haussperger a betegséget lábizzadásnak tekinti, amelyet meleg vízes lemosással és olajkenéssel gyógyítottak.¹¹⁴

¹⁰⁹ BAM Nr. 104: Rs: 75, [ ]IM *išid* (s u h u š) *únuhurti* (n u - l u h - h a) *šir* (u z u) *nap šáfti* ?] 76, [ ]*tasāk* (s ú d) *ina* (a š) *lipi* (i 3 - u d u) *tuballal* (h i - h i) *ubāni* (š u - s i) *teppuš* (d u 3) ^{uš} [ ] 77, [X] SI TUM *ša-ri šir* (u z u) *nap-ša-te* X [ ] 78, [ ]*ina* (a š) [ ] *tapaššaš* (š e š 2) X [ ]

¹¹⁰ AMT 62, 3:19 (*šir napšät immēri*)

¹¹¹ Hátoldal 17–18.

¹¹² BAM Nr. 1:kol. 1 13: *šammu hil šimtâte: šim* *murru šammu k i m i n k i m i n*

¹¹³ Hátoldal 19–21.

¹¹⁴ HAUSSPERGER, 1996. 132.

A receptben valóban két cselekvés egymást követő alkalmazásáról van szó: először egy fémüstben felmelegített vízzel lemosták, majd azt követően a kiválasztott és lehűtött olajjal bekenték a beteg testrészt. A beteg testrészek lemosása igen gyakori kezelési eljárás a későbbi receptekben is. Szerepe azonban nem csupán a beteg testrész fizikai megtisztítása. A tevékenységet sokszor a mágia is befolyásolhatta. Így például az egyik szövegben a lemosást az újhold első napján végezték el.¹¹⁵ Az eljárásnak – a tárgyalt paragrafusban – annyi gyakorlati haszna lehetett, hogy a meleg vízzel felpuhított bőr könnyebben felszívta az olajat. Az olaj kiválasztásának jelensége rávilágít az általában csak közvetítő anyagnak tekintett olajfélék szerepének fontosságára. Valószínűleg nem volt mindegy, hogy az egyes betegségekhez mely olajfajtát használták.

14. *qaqāsu šētam ḥamiṭ* (a feje forró, lázas = fejbetegség vagy tünet)¹¹⁶

A paragrafusban tárgyalt betegség a 10. paragrafusban tárgyalt *šētam ḥamiṭ* (láz) betegségnek a fejre vonatkoztatott változata. Az gyógyítási eljárás ebben az esetben két egymást követő cselekvésből állt. Először „főzettel” kenték be a beteg fejét, majd olajjal öntötték le valószínűleg ugyancsak a fejét. A paragrafusnak nincs pontos párhuzama.

A főzetet általában valamely gyógyhatású anyag kifőzése révén nyerték. Számos későbbi receptben a többféle gyógyhatású anyagból nyert főzet szolgált a *materia medica* alapanyagául. A betegség több későbbi receptben is megtalálható.¹¹⁷ A szöveghelyek közül kettőben ugyanazon növényekből nyert főzeteket használták fel a *materia medica* elkészítésére.¹¹⁸ A főzetet más receptekben is alkalmazták közvetlenül,¹¹⁹ de az esetek többségében valamilyen közvetítőanyaggal keverték össze.¹²⁰ Szokatlan jelenség a receptekben, hogy egy paragrafusban két gyógykészítményt is alkalmazzanak. Erre általában akkor került sor, ha az első gyógyhatásúnak vélt szer hatástalan maradt. A tárgyalt receptben viszont a kezelés két gyógyszer egymást követő alkalmazásából áll.

¹¹⁵ AMT 19, 5:2 (*ina bubbuli irtanaḥaṣ* = az újholdkor újra és újra mosd le)

¹¹⁶ Hátoldal 22–24.

¹¹⁷ AMT 6, 9:6; 41, 3:7, 9; CT 23, Nr. 33:17; KAR Nr. 202:20

¹¹⁸ ...*siku* (k u) *ḥallūru* (g ú - g a l) *siku* (k u) *kakkū* (g ú - t u r) *siku* (k u) *šc*[*inninnu* (i n - n u - ḥ a)] (AMT 6, 9 7) és [] *siku* (k u) *ḥallūru* (g ú - g a l) *siku* (k u) *kakkū* (g ú - t u r) *siku* (k u) *šc*[*inninnu* (i n - n u - ḥ a) *išteniš*] (CT 23, Nr. 33:18)

¹¹⁹ AMT 95 3:kol. II : 13, 1\3 *silā 3 si-ik-[ti   ]* 14, *irta u naglaba tašammid-s[   ]*

¹²⁰ BAM Nr. 124:kol III 54, ...46 *qēmē* (z í d - d a - m e š) [X.h]i a 55, [š i]m- ḥ i - a *si-ku rabū na-as-[mat-t]i a-su-ti*

15. *ēm* (forróság)

Az *ēm* az *emēmu* (forrónak lenni) ige statív alakja. Az ige statívuszi vagy jelen idejű alakja a későbbi receptekben és a diagnosztikai ómenekben valamely testrészhez kapcsolódóan jelenik meg.¹²¹ Az ige, önmagában egyetlen más orvosi szövegben sem jelent valamilyen betegséget.

A betegség egyetlen gyógyhatású anyagaként és készítményeként az olajat jelölte meg. Hasonló gyógyászati eljárásra az orvosi szövegek közt nem találtam példát.

Zárszó

A tárgyalt recept paragrafusainak elemzése során a betegségek, a gyógyhatású anyagok és a gyógyításhoz kapcsolódó mágia összefüggéseit igyekeztem bemutatni. Ha csupán gyógyhatású anyagok és a betegségek közti közvetlen összefüggéseket vizsgáljuk, elfeledkezünk ezen gyógyhatású anyagok és a betegségek mágikus háttéréről. Hiszen maga a betegség is mágikus eredetű, amelyet valamely isten démon formájában küld le a földre, ahogy ezt számos óbabiloni ráolvasásban olvashatjuk. Ebben az összefüggésben a számunkra hétköznapiak látszó betegségek, mint például a kutyaharapás, vagy a skorpiócsípés, a mezopotámiai ember számára nem csupán a fizikai sebet jelentette. Számára a betegség előjel vagy az istenek által küldött büntetés. A mezopotámiai gyógyászat nem tett különbséget a szomatikus és a mágikus betegségek közt – hiszen a betegséget éppen a démonok okozzák –, a receptekben a testi bajok inkább egy-egy betegség szimptomájaként jelennek meg. A gyógyhatású anyagok esetében nagyon nehéz megállapítani azok mai értelemben vett gyógyászati hatásait. Ennek legfőbb oka ezen anyagok meghatározásának bizonytalansága. Az azonban bizonyossággal állítható, hogy a gyógyhatású anyagok sok esetben mágikus háttérrel rendelkezettek. Hiszen nem mindegy például, hogy a gyógyhatású anyagként felhasznált ökörvese bal vagy jobb oldali, vagy a cédrus ágát pontosan mikor vágják le stb. A mágia azonban nem mindig jelenik meg közvetlenül az orvosi szövegekben. Ennek egyik oka bizonyosan a szövegek tömörsége – hiszen a bemutatott recept némely paragrafusában is kimaradtak bizonyos műveleti szakaszok a gyógykészítmény elkészítésekor –, tehát csak azt írták le, amit valóban fontosnak tartottak és nem volt magától értetődő. Az egyes betegségekhez vagy gyógyké-

¹²¹ TDP 24, 49 (*qātašu u šēpašu emma*; 38, 52 (*nakkaptašu emma*); 56, 20 (*ina appišu inēšu uznēšu emmu*); 74, 35 (*pānušu emmu*); 146 62 (*qaqqādsu u reš libbišu em*); 180 29 (*libbišu emma*); CT 23, Nr. 31:61 (*qaqqādsu immim*); AMT 39 1:kol. II 18 (*libbašu immim*)

szítmények elkészítéséhez kapcsolódó mágikus formulát valószínűleg sokszor magától értetődőnek tartották, hiszen a szöveg amúgy is szakembernek szólt. Erre jó például szolgál a Tell Haddad-i óbabilomi recept, amely a gyógyításhoz szükséges anyagok és tevékenységek felsorolása után minden paragrafus végén csak a *šiptam tanaddi* (vesd rá a ráolvasást) félmondattal utal a gyógyítás során elvégzendő rítusokra. Ugyanez a formula számos i. e. 1. évezredi receptben is megtalálható.

Áttekintő irodalomjegyzék*

Szövegkiadások

- ARNAUD, D.
1982 *Tablettes de genres divers du Moyen-Euphrate*. In: *SMEA*, 30. Nr. 27
- BOISSIER, A.
1894 *Revue sémitique d'épigraphie et d'histoire ancienne*. 2. 335.
- CLAY, A.T.
1908 *Legal and Commercial Transactions Dated in the Assyrian, Neo-Babylonian and Persian Periods*. BE VIII\1. Philadelphia. Nr.133.
1912 *Documents from the Temple Archiv of Nippur*. PBS 2\II. Nr.104
1923 *Epics, Hymns, Omens and Other Texts*. BRM 4. New Haven. Nr.32.
- CRAIG, J. A.
1895–97 *Assyrian and Babylonian religious texts*. I–II. London, Nr.5.
- EBELING, E.
1919–23 *Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts*. (KAR) Leipzig.
1922–23 *Keilschrifttexte medizinischen Inhalts*. I–II. Berlin.
1953 *Literarische Keilschrifttexte aus Assur*. (LKA) Berlin.

* A dolgozathoz azért csatolok áttekintő irodalomjegyzéket, mivel sem magyar nyelven sem egyéb nyelveken nem áll rendelkezésre a téma összefoglaló szakirodalma. Az általam felhasznált szakirodalmat a dolgozat lábjegyzetei jól mutatják.

- FALKENSTEIN, A.
1931 *Literarische Keilschrifttexte aus Uruk.* (LKU) Berlin, Nr. 55–63. (gyógyászati szövegek), 64–102. (diagnosztikai ómenek)
- GERNOT, W.
1994 *Medizinische Omina aus Hattušaš in akkadischer Sprache.* StBoT 36, Wiesbaden.
- GURNEY, O. R.
1989 *Literary and Miscellaneous Texts in the Ashmolean Museum.* OECT 11, Oxford. Nr. 71–76.
- HUNGER, H.
1976 *Spätbabylonische Texte aus Uruk.* (SPTU) I. Nr. 27–42 (diagnosztikai omen), 43–67 (recept)
- KÖCHER, F.
1955 *Keilschrifttexte zur assyrisch-babylonischen Drogen- und Pflanzekunde.* Berlin.
1963–80 *Die babylonische-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen.* (BAM) I–VI. Berlin.
- KÜCHLER, F.
1904 *Beiträge zur Kenntnis der assyrisch-babylonischen Medizin.* AB 18, Leipzig.
- LABAT, R.
1951 *Tarité Akkadien de Diagnostics et Prognostics Medicaux.* Part 1, Transcription and traduction, Collection de travaux de l'Academie Internationale d'Historie des Sciences No. 7., Paris\Leiden.
- LANGDON, S. H.
1914 *Historical and religious texts from the temple library of Nippur.* BE 31. München. Nr. 26, 56, 60.
- LUTZ, H. F.
1919 *Selected Sumerian and Babylonian texts.* PBS 111, Philadelphia. Nr.111.
- OEFELE, F. von
1902 *Keilschriftmedizin. Einleitendes zur Medizin der Kuyunjik-Collection, Abhandlungen zur Geschichte der Medizin.* III., Breslau.

THOMPSON, R. C.

1902 CT 14, London. plate 23–48.

1906 CT 23, London.

1923 *Assyrian Medical Texts*. London.

1927 *A catalogue of the Late Babylonian tablets in the Bodleian Library*. Oxford, London. 40.

THUREAU-DANGIN, F.

1922 *Musée du Louvre. Département des Antiquités Orientales. Textes cunéiformes. 6. Tablettes d'Uruk à l'usage des pretes du temple d'Anu au temps des Seleucides*. Paris. Nr. 34

WALKER, Ch. B. F.

1972 CT 51, London, 1972, Nr. 139, 148, 197, 198, 199, 203–205

WEIDNER, E. F.

1922 *Keilschrifturkunden aus Bogazköi (KUB) 4*, Berlin. Nr. 27, 30, 48–62, 98.

WEIHER, E. von

1983 *Spätbabylonische Texte aus Uruk (SPTU) II* Nr. 48–50

1988 *Spätbabylonische Texte aus Uruk (SPTU) III* Nr. 65

1993 *Spätbabylonische Texte aus Uruk (SPTU) IV* Nr. 152–15

Cikkek, tanulmányok:

ABUSH, T.

1984 Magical and medical texts: further joins and duplicates. In: *RA*, 78. 91–100.

ADAMSON, P. B.

1990 Some anatomical pathological terms in akkadian. In: *RA*, 84. 27–32.

1993 An assessment of some Akkadian medical terms. In: *RA*, 87. 153–159.

BECKMANN, G. – FOSTER, B. R.

1988 Assyrian Scholarly Texts in the Yale Babylonian Collection. In: LEICHTY, E. – ELLIS, M. de J. – GERARDI, P.: *A Scientific Humanist. Studies in Memory of Abraham Sachs*. 1–26.

- BIGGS, R. D.
1969   Medicine in Ancient Mesopotamia. In: *History of Science*, 8. 94–105.
- BOTTERO, J.
1984   La magie et la médecine régent a Babylone. In: *L'Histoire*, 74. 12–23.
- CAVIGNAUX, A. – AL-RAWI, F.
1993   New sumerian literary texts from Tell Haddad. In: *Iraq*, 55. 91–105.
- CIVIL, M.
1961   Une nouvelle prescriptions médicales sumérienne. In: *RA*, 55. 91–94.
- CIVIL, M. – BIGGS, R. D.
1960   Prescriptions médicales sumériennes. In: *RA*, 54. 57–72.
- DAVID, M.
1953   Une publication nouvelle sur la médecine babylonienne. In: *Revue philosophique de la France et de l'Étranger*, 48. 413–419.
- DION, P. E.
1989   Medical Personel in the Ancient Near East. asu and asipu in Aramic. In: *Aram* 1. 206–216.
- EBELING, E. – UNGER, E.
1923   Keilschrifttexte aus Konstantinopel. In: *AfK*, 1. 23–25.
- ELLIS, M. de J.
1979   Akkadian Literary Texts and Fragments in the University Museum. In: *JCS*, 31. 216–231.
- FARBER, W.
1977   Drogerien in Babylonien und Assyrien. In: *Iraq*, 39. (1977) 223–228.
1985   Akkadisch „blind“. In: *ZA*, 75. 210–233.
- FARBER, W. – FREYDANK, H.
1977   Zwei Medizinische Texte aus Assur. In: *Afo*, 5. 255–258.
- FINKEL, I. L.
1980   The Crescent Fertile. In: *Afo*, 27. 37–52.

- FINKEL, I. L.
 1983/84 Necromancy in Ancient Mesopotamia. In: *AfO*, 29\30. 1–27.
 1988 Adad–apla–iddina Esagil–kin–apli, and the series SA.GIG. In: LEICHTY, E. – ELLIS, M. de J. – GERARDI, P.: *A Scientific Humanist. Studies in Memory of Abraham Sachs*. 143–159.
 1991 Mussu’u Qutaru and te scribe Tanittu–Bel. In: *Aula Orientalis*, 9. 91–104.
 1994 On TDP tablets XXIX and XXXI and the nature of SA.GIG. In: *JCS*, 46. 87–88.
- FINET, A.
 1954–57 La médecins au royaume de Mari. In: *AIPHOS*, 14. 122–144.
- FOURNOL, J.
 1960 Éléments rationnels dans les textes médicaux cunéiformes. In: *Annales de l’Université de Paris*, 30. 452–454.
- GELLER, M. J.
 1982 A Recipe against ŠU.GIDIM. In: *AfO*, Beiheft 19. 192–197.
- GOLTZ, D.
 1968 Mitteilungen über ein assyrischer Apothekinventar. In: *Archives internationales d’histoire des sciences*, 21. 95–114.
- HAUSSPREGER, M.
 1996 Einige medizinische Anmerkungen zum Text BAM 393. In: *CPOA*, 3. 129–132.
- HERRERO, P.
 1975 Une tablette médicale assyrienne inédite. In: *RA*, 69. 41–53.
- HOROWITZ, W.
 1992 Two *abnu šikinšu* Fragments and Related Matters. In: *ZA*, 82. 112–122.
- JARITZ, K.
 1963 Dattelkern–Amulette aus Babylon. In: *Zeitschrift für Ethnologie*, 82. 169–173.
- JASTROW, M.
 1914 The Medicine of Babylonians and Assyrians. In: *PRSM*, 7. 109–176.
 1917 Babylonian-Assyrian Medicine. In: *Ann. Med. Hist.*, 1. 231–257.

JURSA, M.

1995–96 Kelischrifttexte aus Jeruzsalem. In: *AfO*, 42–43. 89–108.

KESSLER, K.

1992 Ein medizinisches Rezept aus Uruk/Warka. In: *BaM*, 23. 470–471.

KINNIER WILSON, J. V.

1956a An Intruduction to Babylonian Phychiatry. In: *AS*, 16. 289–298.

1956b Two medical texts from Nimrud. In: *Iraq*, 18. 130–146.

1957 Two medical texts from Nimrud (continued). In: *Iraq*, 19. 40–49.

1962 The Nimrud Catalogue of Medical and Physogonomical Omina. In: *Iraq*, 24. 52–62.

1968 Gleanings from the Iraq Medical Journals. In: *JNES*, 27. 243–247.

1994 The *samānu* Disease in Babylonian Medicine. In: *JNES* 52/53. 111–115

KÖCHER, F.

1952/53 Ein akkadischer medizinischer Schülertext aus Bogazköy. In: *AfO*, 16. 47–56.

1978 Spätbabylonische medizinische texte aus Uruk. In: *Fs H. Goerke*. 17–39.

1995 Ein Text medizinischen Inhalts aus dem Neubabylonischen Grab 405. In: BOEHMER, R. M. – PEDDE, F. – SALJE, B.: *Uruk. Die Gräber*. 203–217.

LABAT, R.

1945/46 Un Texte médical inédit. In: *RA*, 40. 113–122.

1950 La Pharmacopée au service de la Piété. In: *Semitica*, 3. 4–18.

1954 A propos de la Chirurgie Babylonienne. In: *Journal Asiatique*, 242. 207–218.

1957 Remèdes assyriens. In: *RSO*, 32. 127–145.

1959 Le Premier chapitre d'un précis médical assyrien. In: *RA*, 53.

1960 Ordonnances Médicales ou Magiques. In: *RA*, 54. 169–176.

1961 A propos de la fumigation dans la médecine assyrienne. In: *RA*, 55. 152–153.

1963a La médecine assyro-babylonienne. In: *Revue de l'Association des médecins israelites de France*, 117. 23–56.

- LABAT, R.
1963b La médecine assyro-babylonienne. In: *Revue d'histoire de la médecine hébraïque*, 61. 101–117.
- LAMBERT, G.
1969 A middle assyrian medical texts. In: *Iraq*, 31. 28–39.
- LEICHTY, E.
1973 Two late Commentaries. In: *AfO*, 24. 78–86.
1988 Guaranteed to cure. In: LEICHTY, E. – ELLIS, M. de J. – GERARDI, P.: *A Scientific Humanist. Studies in Memory of Abraham Sachs*. Philadelphia. 261–264.
[s.a.] A collection of recipes for Dying. In: *Fs Jones*. 15–20.
- LIMET, H.
1986 Croyances, superstitions et débuts de la science en Mesopotamie ancienne. In: *Oikuméné*, 5. 67–91.
- LUTZ, H.
1919/20 Contribution of Mesopotamian Knowledge. In: *AJSL*, 36. 67–83.
- MAJNO, G.
1977 The Healing Hand: Man and Wound in the Ancient World. In: *American Historical Review*, 82. 66–67.
- MEIER, G.
1937/39 Kommentare aus dem Archiv der Tempelschule in Assur. In: *AfO*, 12. 237–246.
- NASTER, P. – MISSOTTEN, L.
1982 Der Augenarzt in den Gesetzen Hammurapis 215–218, 220. In: *AfO*, Beiheft 19. 317–324.
- NOUGAYROL, J.
1975 Présages médicaux de l' haruspicine babylonienne. In: *Semitica*, 6. 5–14.
1976 Tabulettes diverses du Musée du Louvre. In: *RA*, 73. 63–80.
- OEFELE, F. von
1917 Babylonian Titles of Medical Textbooks. In: *JAOS*, 37. 250–256.

- OPPENHEIM, A. L.
- 1962a Mesopotamian Medicine. In: *Bulletin of the History of Medicine*, 36. 97–108.
- 1962b On the Observation of the Pulse in Mesopotamian Medicine. In: *Orientalia*, 31. 27–33.
- REINER, E.
- 1964 Medicine in Ancient Mesopotamia. In: *Journal of the International College of Surgeons*, 41. 544–550.
- 1987 Magic Figurines, Amulets and Talismans. In: *Fs Porada*. 27–36.
- RITTER, E. K.
- 1965 Magical–Expert (=asipu) and Physician (=asu). Notes on Two Contemporary Professions in Babylonian Medicine. In: *AS*, 16. 299–321.
- RITTER, E. K. – KINNIER WILSON, J. V.
- 1980 Prescription for an Anxiety State: A Study of BAM 234. In: *Anatolian Studies*, 30. 23–30.
- SAYCE, A. H.
- 1885 An ancient Babylonian Work on Medicine. In: *Zeitschrift für Keilschriftforschung*, 2. 1–14, 205–216.
- 1917a Fragment de tablette médicale. In: *RA*, 14. 87–89.
- 1917b Tablette de prognostics médicaux. In: *RA*, 14. 121–131.
- 1918 Quelques remèdes pour les yeux. In: *RA*, 15. 75–80.
- SCHEIL, V.
- 1916 Un document médical assyrien. In: *RA*, 13. 35–42.
- SCURLOCK, J. A.
- 1991 Baby–Snatching Demons, Restless Souls and the Dangers of Childbirth. Medio–magical Means of Dealing with Some of the Perils of Motherhood Ancient Mesopotamia. In: *Incognita*, 2. 137–185.
- 1995 Physician, Exorcist, Conjuror, Magician: A Tale of two healing Professionals. In: *Papers of the 1995 Mesopotamian Magic Conference*.
- STOL, M.
- 1985 Felix von Oefele and Babylonian Medicine. In: *Janus*, 72. 7–16.
- 1989a Old Babylonian Ophthalmology. In: *Fs Finet*. 163–166.

STOL, M.

- 1989b Leprosy. New Light from Greek and Babylonian Sources. In: *JEOL*, 30. 239–260.
- 1991–92 Diagnosis and therapy in babylonian medicine. In: *Jahrbericht „Ex Oriente Lux“*, 32. 42–65.

THOMPSON, R. C.

- 1936–37 Assyrian Prescription for Stone in the Kidneys, for the Middle, and for Pneumonia. In: *Afo*, 11. 336–340.

THOMSEN, M. L.

- 1992 The Evil Eye in Mesopotamia. In: *JNES*, 51. 19–32.

WASSERMAN, N.

- 1996 An Old-Babylonian Medical Text Against the *kurārum* disease. In: *RA*, 90. 1–5.
- 1997 An Old-Babylonian Medical Text Against the *kurārum* disease. In: *RA*, 91. 31–32.

WEIDNER, E.

- 1952–53 Die Bibliothek Tiglatpilesers I. In: *Afo*, 16. 197–215.

WELDHUIS, N.

- 1989 The New Assyrian Compendium for a Women in Childbirth. In: *ASJ*, 11. 239–260.

Monográfiák:

AVALOS, H.

- 1995 *Illness and Health Care in the Ancient Near East. The Role of The Temple in Greece, Mesopotamia, and Israel*. Harvard Semitic Monographs 54. Atlanta.

BIGGS, R. D.

- 1978 Babylonien. In: SCHIPPERGES, H. (Red.): *Krankheit, Heilkunst, Heilung*. Munich. 91–114.

CONTENAU, G.

- 1938 *La médecine en Assyrie et en Babylonie*. Paris.

- FARBER, W.
 1981 *Drogen im alten Mesopotamien – Sumerer and Akkader – Rausch and Realität. Drogen im Kulturvergleich.*
 1989 *Schlaf Kindchen, Schlaf! Mezopotamische Baby-Beschwörungen und -Rituale.* Mesopotamian Civilization 2. Eisenbrams.
- GOLTZ, D.
 1972 *Studien zur Geschichte der Mineralnamen, in Pharmazie, Chemie und Medizin von Anfängen bis Paracelsus.* Sudhoffs Archiv, Beiheft 14. Wiesbaden.
 1974 *Studien zur altorientalischen und griechischen Heilkunde. Therapie–Arzneibereitung–Rezeptstruktur.* Sudhoffs Archiv, Beiheft 16. Wiesbaden.
- HERRERO, P.
 1984 *La thérapeutique mésopotamienne,* Editions Recherche sur les civilisations, Mémorial 48. Paris.
- KINNIER WILSON, J. V.
 1967 *Organic Diseases of Ancient Mezopotamia and Mental Diseases of Ancient Mesopotamia.* In: BROTHWELL, D. – SANDISON, A. T. (eds.): *Diseases in Antiquity.* Band III. Springfield.
- LABAT, R.
 1953 *La médecine babylonienne.* Paris.
- PARPOLA, S.
 1993 *Letters from assyrian and babylonian scholars.* Helsinki.
- POWELL, M. A.
 1983 *Pharmaceuticals in mesopotamia.* In: WALTER, J.: *The healing past.* 47–67.
- SIGERIST, H.
 1951 *A History of Medizin.* Vol. 1. *Primitive and Archaic Medizin.* New York.
- STOL, M.
 1993 *Epilepsy in Babylonia.* Cuneiform Monographs 2.
- THOMPSON, R.C.
 1924 *The Assyrian Herbal.* London.
 1949 *A Dictionary of assyrian Botany.* London.